

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:4• 2007

Förmyndarens makt granskad

Ann Ighe, *I faderns ställe: genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700–1860*, diss., Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen 99, Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, 2007. 275 s. (Summary in English, without title).

Det torde förekomma i alla samhällen att vissa människor inte kan ta hand om sin egendom själva. Det kan röra sig om omyndiga barn eller om vuxna som av olika skäl anses sakna förmåga att sköta sin egen ekonomi. I sådana lägen behöver andra människor rycka in, och på ett ansvarsfullt sätt hjälpa till med förvaltningen av egendomen. I Sverige kan man se, att det har funnits särskilda regler som styr detta område under historisk tid. Behovet av att hjälpa de ägare, som inte ansetts kunna ta hand om sin egendom själva, har varit institutionaliserat i form av *förmyndarskapet*. Och det är om den svenska förmyndarinstitutionen, och hur den förändrades under tiden från sent 1600-tal till cirka 1860-talet, som Ann Ighes doktorsavhandling handlar.

Under den här perioden var den grupp som ansågs behöva förmyndare mycket större än den är i dag. Förutom omyndiga barn och män som ansågs vara otillräckliga, så menades alla kvinnor utom änkor vara i behov av en förmyndare. Kvinnorna skilde sig alltså från barnen i så måtto att det inte var deras ålder och mognad som låg till grund för regeln att de skulle ha en förmyndare. De skilde sig från omyndigförklarade män därigenom att det inte gjordes någon individuell bedömning av deras personliga förutsättningar att sköta sin egen ekonomi. Det verkar alltså som om man menade att kvinnor som grupp betraktade var oförmögna att sköta sina egna ekonomiska angelägenheter – sedan kunde man ha olika uppfattningar om vari denna oförmögenhet bottnade: konstitutionella egenskaper (något som verkar ha varit vanligare på 1600-talet) eller brist på vana och utbildning (en uppfattning man i stället möter på 1800-talet). Därför är förmyndarinstitutionen ett utmärkt exempel på att föreställningar om könsbeskaffenheter var explicit inskrivna i den dåvarande ekonomiska lagstiftningen.

Behovet av förmyndare för vuxna kvinnor hängde samman med en asymmetri som fanns i fördelningen av rättigheter och skyldigheter inom befolkningen. Å ena sidan kunde kvinnor äga, å andra sidan ansågs de inte kunna förvalta sin egendom själva (om de inte var änkor). Radikala lösningar på detta asymmetriproblem skulle kunna vara antingen att förklara att kvinnor över huvud taget inte kunde äga (och då behövdes det inga förmyndare), eller att man gav kvinnor rätt att själva förvalta sin egendom (och då behövdes det heller inga förmyndare). Som alla vet, var det den senare lösningen som valdes under 1800-talet. Men varför valde man inte den förra lösningen? Och, vilket kanske är ännu mer intressant,

varför levde man så länge med den "asymmetriska lösningen"? Ty, som Ann Ighe påpekar, denna lösning innebar en hel del "krångel" eller transaktionskostnader, inte minst för de vuxna männen i samhället. Som förmyndare fick de ta på sig ett ekonomiskt ansvar för kvinnor som inte tillhörde deras egen kärnfamilj. I och för sig kunde de använda myndlingarnas kapital, som på så vis fungerade som en sorts krediter för dessa män. Om en förmyndare emellertid ville låna ytterligare medel, till exempel från en bank, så fanns det risk för att han nekades lånet just därför att det ansågs oklart hur stor hans säkerhet för det nya lånet egentligen var, eftersom hans egendom och myndlingens egendom ofta var sammanblandade. Ju mer man begrundar dessa förhållanden, desto underligare kan det tyckas att männen under många hundra år var beredda att ta på sig allt detta krångel och omak. Men allt bottnade i ett behov av att skapa beskydd: förmyndaren skulle skydda myndlingen mot bedragare, som kunde vilja lura till sig myndlingens egendom, men förmyndaren skulle även skydda släkten mot myndlingens oförnuftiga beslut (det var ju framför allt myndlingens arvsmedel det gällde att bevaka). Ytterst sett beskyddade förmyndaren även samhället mot fattigdomsutgifter genom att se till att de omyndigas medel inte minskade utan i stället gärna ökade. Ju mer man betonar skyddsaspekten, desto lättare blir det att förstå förmyndarinstitutionen, och varför det var så viktigt i ett feodalt och patriarkalt samhälle. Men hur mycket hängde inte på att förmyndaren var en ansvarsfull person!

För att förstå förmyndarinstitutionen och dess förändring under perioden i fråga utgår Ann Ighe (1) från nobelpristagaren Douglass Norths institutionella teori, varifrån begreppet transaktionskostnader kommer, och (2) från Karl Polanyis tanke om att olika samhällssektorer, som tidigare varit nära sammanknutna, frikopplades från varandra under sent 1700- eller tidigt 1800-tal (*disembedding*). Ett exempel på vad *disembedding* kan betyda får vi i ett betänkande av lagutskottet 1851, där man kritiserade 1734 års lag för att den "blandade samman" ämnen som hörde till allmän lag och sådana som hörde till den ekonomiska lagstiftningen (s. 98). Lagutskottet gav här uttryck för den inte självklara uppfattningen att det skulle vara möjligt, och önskvärt, att skilja ut "ren ekonomi" från övriga samhällsangelägenheter. Mot detta uttalande kan vi ställa förmyndarinstitutionen i den form det hade under 1600- och 1700-tal. Då ansågs det att institutionen med rätta uppfyllde en rad olika funktioner samtidigt, av vilka vissa var ekonomiska i snäv bemärkelse (förvaltning och investering av myndlingens kapital), medan andra var mer sociala till sin karaktär (omvårdnad om och stöd till myndlingen). Sociala och ekonomiska funktioner *var* länge inbäddade i varandra, men – om Polanyi har rätt – utvecklingen under 1800-talet gick mot att lösa upp och koppla isär dessa funktioner. Slutligen (3) knyter Ighe också an till C. B. McPherson och hans uppfattning om hur äganderätten individualiserats över tid. Där emot görs faktiskt inga explicita och mer utförliga kopplingar till genusteori, trots att empiriskt fokus är på kvinnors rättsvillkor.

Av alla dem, som menades behöva förmyndare, har Ann Ighe valt att särskilt studera de *ogifta vuxna kvinnorna* – kvinnor som alltså befann sig i ungefär samma situation som Fredrika Bremers romanfigur Hertha. Men medan Hertha hade sin far som förmyndare, vilket trots allt var huvudalternativet, handlar det här om förmyndare som utsetts för att ersätta en död fader. Barn av båda könen, yngre män (alltså de som var under 21), gifta kvinnor, samt otillräkneliga vuxna män och änkor behövde också förmyndare, men de lämnas i stort sett utanför undersökningen. Men att så här inledningsvis räkna upp alla dessa grupper kan likväl ha en poäng, eftersom en viktig delförklaring till förmyndarinstitutets förändring och avskaffande för vuxna kvinnor kan vara att det blev ett enormt tungrott system – åtminstone om man tänker sig att det verkligen tillämpades helt enligt lagens bokstav.

Som redan torde ha framgått, har Ann Ighe tagit sig an ett centralt och fruktbart ämnesområde, och hon utviner också mycket ny kunskap genom sin studie. De viktigaste resultat kan sammanfattas på följande sätt: (1) Under den undersökta perioden fanns det en tendens mot att förmyndares skyldigheter reglerades mer i detalj. Förmyndare blev skyldiga att redovisa sin förvaltning och myndlingen kunde, sedan han blivit myndig eller sedan hon gift sig, ställa förmyndaren till ansvar. Detta gäller dock bara förmyndare i faders ställe; en faders förvaltning av omyndiga barns medel granskades inte på samma sätt. Mer av yttre, samhällelig kontroll riktades alltså mot de utsedda förmyndarna. (2) Analysen av 1800-talets riksdagsdebatter visar hur otroligt mångfacetterade dessa var. Här lyfter Ighe särskilt fram sådant som handlade om kreditmarknaden och om kvinnans emancipation. Man talade om behovet av att skapa centrala register över alla förmyndarrelationer för att minska de problem som förmyndarskapet kunde leda till på kreditmarknaden, och man ställde frågor om hur mycket det var rimligt att kräva av en medborgare – förmyndarskapet var ju något som i princip kunde åläggas alla lämpliga vuxna män, utan att de kunde tacka nej. Hur ansvaret för de skyddsbehövande skulle fördelas mellan offentliga institutioner och privata medborgare var alltså ett viktigt och intressant tema. (3) Det fanns, som vi redan visste, en växande grupp ogifta kvinnor i samhället under tidigt 1800-tal. Ighe visar att en ökande andel av dessa ansökte om att få bli myndiga. I Göteborg, som detaljgranskats, ser man hur allt fler ogifta kvinnor levde på egen hand och försörjde sig själva under tiden 1805–1855. Mellan 5 och 10 procent av den beskattningsbara förmögenheten ägdes av omyndiga personer år 1800. (4) Förmyndarinstitutets konkreta sociala uttryck förändrades i Göteborg under perioden. Dels ökade den offentliga kontrollen och formaliseringen av ärendena, dels verkar frågan om skyddet av de omyndiga ha blivit mer av en kärnfamiljsangelägenhet. Detta tog sig bland annat det uttrycket att såväl änkor som styvfäder kunde fungera som förmyndare. Tidigare hade styvfäder varit fullständigt otänkbara, och änkor kanske lite diskutabla som förmyndare. Detta skall förmodligen tolkas som att behovet

av att skydda släktens arvsmedel mot representanter för andra släkter, såsom en styvfar, inte längre var lika centralt, och kanske också som att man nu hade större tilltro till mammans/änkans förmåga att handha förvaltningen av barnets egendom.

Avhandlingen har en del skönhetsfläckar. Det är till exempel synd att inte alla fem frågor som ställs i inledningen också följs upp i slutet av boken. Här återfinns endast två, och de formuleras inte på samma sätt som i inledningen. Detta leder till att avhandlingens syfte och styrfart påverkas negativt. Vissa viktiga ord och termer används också på ett felaktigt eller inkonsekvent sätt (det gäller termen laglott, s. 43, och ordet kollektiva, s. 248, som borde ha ersatts med offentliga). Det är även lite förvånande att genusteoretiska resonemang ägnas så litet utrymme. Som det är nu, blir genus nästan ett slags bakgrundsbrus: både författaren och läsarna förstår att ämnet har stor relevans i ett genusperspektiv, men genus fungerar likväl inte som ett styrande begrepp i analyserna.

Ett exempel på detta utgörs av behandlingen av 1669 års förmyndarordning och dess regler för vad som gäller om en far (som blivit änkling) respektive en mor (som blivit änka) gifter om sig. Avhandlingen ger här intrycket av att kontrollen av modern och hennes hantering av barnens egendom var hårdare än kontrollen av fadern i samma situation, samt att faderns släkt var mer närvarande än moderns (s. 62). I själva verket var det tvärtom: fadern kontrollerades hårdare och moderns släkt gavs ett större inflytande än faderns släkt.

	<i>Far/Änkling</i>	<i>Mor/Änka</i>
Vid dödsfall	Bouppteckning lämnas till <i>mödernefränder</i>	Bouppteckning lämnas till fränder
Under mellanperioden	Barnens förmyndare har hand om egendomen	Modern har hand om barnens egendom, med fränder som <i>helst</i> skall vara på fädernet
Vid omgifte	Han skall avvitra barnen i närvaro av <i>mödernefränder</i>	Hon skall avvitra barnen på förmyndarens uppmaning

Förordningen hade alltså en detaljerad reglering av vad som hände med barnens egendom om en man blev änkling. Vid två tillfällen stipulerades det uttryckligen att just den döda moderns släkt skulle ha insyn i vad som fanns i boet och uppsikt över att barnens egendom verkligen överläts på dem. Om kvinnan blev änka, föreskrevs att förmyndare och fränder skulle delta i förvaltningen, men fädernefrändernas särskilda rätt till insyn betonades inte alls lika starkt som för modernefränderna. Dessa skillnader är av stort intresse. De visar nämligen att lagen utgick från att det fanns en risk att mannen kunde missbruka sitt inflytande över barnens mödernearv. Av denna anledning gav man kvinnans släkt stor insyn och goda kontrollmöjligheter. Den tidigmoderna lagen problematiserade alltså mannens samhälleliga maktposition på ett slående sätt, men *inte* för att slå vakt om den

individuella kvinnans intressen utan för att skydda släkternas traditionella rätt till ärvd egendom. 1669 års förmyndarordning utgör ett ypperligt exempel på hur föreställningar om köns roller och egenskaper varit inskrivna i det institutionella lagverket. Den kontrasterar också tydligt mot de resultat Ann Ighe får fram för Göteborg vid 1800-talets mitt, då det visar sig att styvfäder faktiskt accepterades som förmyndare. Något sådant hade varit fullständigt otänkbart i den värld, där förmyndarordningen skrevs, ty om man ville undvika att fadern missbrukade sin position så var man ännu mer rädd för att styvfadern skulle göra det.

En relativt stor del av avhandlingen upptas av en diskussion av det tidiga 1800-talets riksdagsdebatter om förmyndarinstitutet och kvinnans arvsrätt. Dessa debatter är mycket intressanta att följa, och författaren behandlar dem på ett nyanserat och rättvisande sätt. Men det förblir lite oklart vilket slags bevisvärde hon menar att debatterna har. Säger de något om den rådande situationen i samhället, eller säger de främst något om hur vissa ledande debattörer uppfattade situationen? En hel del talar för att det senare alternativet är det rimliga. I debatterna anfördes till exempel att det var tveksamt om kvinnor egentligen ville ha den frihet som myndigheten innebar, men Ighes egen undersökning visar ju (tabell 5.1) att många kvinnor ansökte om myndighet. I debatterna anfördes också att den tysta förmånsrätten hämmade kreditväsendet. Men finns det egentligen någon oberoende uppgift som stöder tanken på att detta var ett reellt problem för kreditmarknaden? Om man undantar ett uttalande från Bancoutskottet (s. 126) så gör det egentligen inte det.

Jag menar att det hade varit värdefullt att diskutera bevisvärdet hos riksdagsdebatterna lite mer ingående, just med tanke på att North och den institutionella teorin är en viktig utgångspunkt för studien. Riksdagsdebatterna passar så att säga för bra ihop med North. Debattörerna säger just sådant som skulle få North att gnugga händerna om han kunde läsa svenska: förmyndarinstitutet gav upphov till oklarheter och transaktionskostnader, inte minst på kreditmarknaden, och därför måste det förändras. Men *bevisar* dessa debattinlägg att förmyndarinstitutet, som funnits så länge, verkligen var så dåligt för ekonomin och för människor? Nej, det gör det ju knappast, och det menar säkert inte heller Ighe; en rimligare tolkning är väl att dessa debattörer hade en viss, liberal syn på ekonomin, som råkar delas av North. Men här hade det varit bra om författaren på ett tydligare och mer källkritiskt sätt diskuterat tendensen i såväl debatter som teori, så att det framgick vad hon anser att debatterna vittnar om. Visar de att den institutionella teorin är riktig, eller visar de något annat? Att här kraftfullare utnyttja Polanyi och "urbäddningsprocessen" hade nog varit bra.

Sammanfattningsvis vill jag säga att huvudintrycket av avhandlingen är gott. Det dras ned av ett visst slarv i ordval och formuleringar, av att återkopplingen till frågorna inte är så explicit som hade varit önskvärt, och av att de olika teoretiska anslagen inte utnyttjas till fullo – det gäller genus och det gäller Polanyi. Men de

positiva sidorna är viktigare. Olika källor bearbetas med fantasirikedom och sunt förnuft. Långtidsperspektivet ger fina möjligheter att diskutera kontinuitet och förnyelse, och en rad viktiga resultat läggs fram. Framför allt så är detta en av de mycket få doktorsavhandlingar som på ett klart sätt ställer frågor om vad det långsiktigt inneburit att det institutionella regelverket, och särskilt civilrätten, varit tydligt genuskodat genom tiderna.

*Maria Ågren**

* Fakultetsopponent